

XIV асрнинг иккинчи ярми
Мовароуннахрда мұғул
истибдодининг таназзули
билан характерланади. Чигатой
авлодларининг ўзаро тоҗ-
тахт учун курашлари давом
етаётган бир вақтда маҳаллий
туркий халқлар орасыда миллий
озодлик ҳаракатлари ва бунинг
табиии ҳосиласи бўлган миллий
давлатчилик кайфиятлари
кучайиб келмоқда эди. Худди
шундай мураккаб сиёсий
вазиятда тарих саҳнасига чиқкан
Соҳибқирон Амир Темур туркий
қавмларнинг ҳарбий, иқтисодий
ва маданий салоҳиятига
таянишни маъқул кўрди.

Амир Темур

ДИПЛОМАТИЯСИДА СИЁСИЙ БАРҚАРОРЛИК ОМИЛИ

ШОДМОН
ВОҲИДОВ,
тарих фантиари доитори,
профессор

Бу вақтга келиб, Марказий Осиёдаги мұғул хукмдорларнинг бир қисми исломга кириб, маҳаллий халқ билан яқинлашиши бошлаган эди. Бирок бош қароргохи, уша замон ибораси билан айтганда Мұғалистанда, ҳозирги Или водийсида жойлашган Олмалик шахри бўлган Чигатой улуси хукмдорларининг аксарият қисми ҳамон бутпарастликка эътиқод қиласар, ўлканинг аксарият мусулмон бўлган аҳолисини ҳар томонлама эзиб, камситиб келарди. Бутпараст мұғулларнинг насроний миссионерларига ҳомийлик қилиши эса ўлкада диний норозиликлар ҳам авж олишига туртки бўлаётган эди.

XIV асрнинг 60-йилларидаги Мовароуннахр сиёсий майдонига чиқкан Соҳибқирон Амир Темур ўзининг акп-заковати ҳамда ҳассос сиёсий қобилияти билан замонасининг мурakkab сиёсий вазиятини тушуниб, чуқур таҳлил қила оладиган, керакли натижаларга эришиш учун интиладиган аробб бўлиб шаклана бошлади.

Аввалбошда бир кичик беклик аҳолисининг манфаатини кўзлаб майдонга чиқкан буюк саркарда бутун минтақа тақдирига таъсир ўтказадиган бир жангчи, ҳарбий ва давлат аробби, сиёсатчи сифатида улгайб бораради. Амир Темур ва учнинг ворисларининг дипломатияси ва шу соҳада кўлга киритган муваффақиятлари уларнинг жанг майдонида кўлга киритган галабаларидан кам эмас.

Мұғуллар хукмронлиги даврида узилиб қолган халқаро алоқаларни Буюк илак йўли бўйлаб қайта тикиш, унинг хавфисизлигини таъминлаш ва ривожлантириши марказлашган кучли давлатнинг асосий вазифаларидан бири бўлмоғи талаф қилинарди. Амир Темур ўзининг ташки сиёсатида ҳам давлат ва жамият манфаатларини тор шахсий, оиласви, қабилавий ва маҳаллий манфаатларидан устун кўя олди. Уни бирламчи деб билди. Яни, сиёсатшунослар таъбири билан айтганда, минтақанинг геосиёсий манфаатларидан келиб чиқкан ҳолда иш олиб боради. 35 йил давомида бутун Мовароуннахр ва Хурросон, Ироқ ва Шом, Кавказ ва Озарбайжон, Араб ерлари, Дашиби Қыпчоқ ва Олтин Ўрда худудлари бўйлаб сиёсий барқарорликни таъминлаб туриш Соҳибқирон Амир Темур ва учнинг давлат ароббларидан катта куч ва файрат, керак бўлса, курбонлик талаф қилгани маълум.

Амир Темур расмий равиша ҳокимиятни кўлга олгач, энг биринчи вазифа сифатида халқ иродасини намоён эта оладиган марказий ҳукумат курдатини тикиш ва уни ҳар томонлама мустаҳкам тутишга бел боғлади. Бу йўлда у Мовароуннахр билан ҳар томонлама чамбарчас боғланган ва Олтин Ўрда асоратидан эндиғина озод бўлган Хоразмни ўз итоатига киргизиши керак бўлди. Амир Темур Хоразмни Мовароуннахр таркибига расман киритмасдан туриб, мамлакатнинг ички ва ташки сиёсатида бирор бир фаол амалий ҳаракат бошлаш мумкин эмаслигини яхши биларди. Чунки фаол ва муваффақиятли ташки сиёсат олиб бориш учун ички барқарорлик ва ортдаги хавфсиз иттифоқчи, хеч бўлмаса, бетараф қўшилар бўлиши талаф қилинади.

Дашиби Қыпчоқ ва Рус ерларини тасарруф этган Жўжи улусининг авлодлари хукмронлик қилган Оқ Ўрда ва сал кейинроқ Олтин Ўрда таҳтини кўлга киритган Тўхтамиши ҳам Амир Темур ёрдамига мухтоҳ эди. Гарчанд, у икки марта Амир Темурдан мадад олиб, яна икки марта унга хиёнат қилган бўлса ҳам, Соҳибқирон давлат манфаатлари ҳамда халқаро вазиятдан келиб чиқиб, уни кечирган.

Амир Темур расмий равиша ҳокимиятни
қўлга олгач, энг
бираинчи вазифа
сифатида халқ
иродасини
намоён эта
оладиган
марказий
ҳукумат
курдатини
тикиш ва уни
ҳар томонлама
мустаҳкам
тутишга бел
боғлади.

Тарихий манбаларнинг хабар беришларича, Амир Темурнинг шуҳрати ва кудрати шу даражага етган эдикни, унинг Шарқ ва Farb, ислом олами ва насронийлар дунёси ўртасидаги талашлар гирдобига тортилмаслигининг иложи қолмади.

У шимолда кучли душман бўлгандан кўра, дўст, ҳеч бўлмаганда бетараф ҳамкор бўлиши Мовароуннахрнинг давлат манфаатларига мос эканлигини яхши англаб туради. Бирок у охири заиф дўстдан кўра кучли душман афзаллигини тушуниб ётди ва 1395 йили Терек дарёси ёнида бўлган жангда Олтин Ўрданинг умурткасини синдири.

Алал-охир, Мовароуннахрнинг давлат манфаати учун амала оширилган кескин қарор қадим Рус ерларининг ўз озодлиги учун олиб бораётган курашини янги босқичга кўташиб учун имкон пайдо қилди.

Тарихий манбаларнинг хабар беришларича, Амир Темурнинг шуҳрати ва кудрати шу даражага етган эдикни, унинг Шарқ ва Farb, ислом олами ва насронийлар дунёси ўртасидаги талашлар гирдобига тортилмаслигининг иложи қолмади. Ўша замоннинг кўпигина хукмдорлари ҳам уни шу жараёнга жалб қилишни истареди. Айни шундай мурраккаб вазият Болқон яриморолида юзага келган эди.

XIV асрнинг иккичи яримидан бошлиб Болқон яриморолида усмонли туркларнинг зафарли юришлари давом этмоқда эди. Усмонлилар 1389 йили Сербиянинг Косово майдонида буюк ғалабани қўлга киритиб, Сербия ва Булғорияни босиб олди. Шу билан Европага борадиган катта йўл очилди. Усмонли хукмдорлар марказий Европанинг кудратли давлатларидан бири бўлган Венгрия ва ундан нари Австрияга ҳам таҳдид сола бошлади. Турк аскарларининг түғлари Вена деворлари тагида кўринди.

Шарқдан келаётган бу босим қаршисида Европа давлатлари ўз ҳарбий кучларини бирлаштириб, умумий душманга қарши биргаликда курашишга уриниб кўрди. Бирок 1396 йили Фарбий Европа ва Булғориянинг бирлашган лашаки турклар билан бўлган жангда мағлуб бўлди ва Европанинг янги таҳдид қаршисида ута ожиз ва заиф экани яққол кўринди.

Усмонли турк сultontoni Йилдирим Боязид ўз кўшинларининг ортида қолиб кетаётган ожиз ва ночор Константинополни қўлга олиш учун ҳаракат бошлади. Бир вақтлар дунёning энг кудратли империяси бўлган бу давлат Боязид даврига келиб, муқаррар инқироз ботқоғига ботгани, денгиз бўйидаги кучли ҳимояланган шахардан иборат бўлиб қолган эди. Ҳалқимиз орасида машҳур бўлган иборрага таяниб айтадиган бўлсак, оти улуғ, супраси курук Византия императори Мануил Палеолог Европа хукмдорларидан мадад сўраб, уларнинг саройларига бош уриб турган пайтлар эди.

Шундай бир вазиятда Мовароуннахр, Даши Қылчоқ, Ўрта ва Яқин Шарқ, Шимолий Хинdistон ва Эрон, Жанубий Кавказни забт этиб, шуҳрати бутун оламга тарқалган Амир Темур Европа учун ҳалоскор куч бўлиб кўринди. Гарчанд, бу ёрдам билвосита амала ошган бўлса ҳам, Амир Темур ва Боязид ўртасидаги қарама-қаршилик Европа тақдирiga ижобий таъсир қилгани рост.

Ироқ ва Шомда турли йўналишдаги диний мазхабпарастликнинг кучайиб кетгани, ислом арконларидан чекиниши, хукмдорлар маҳалий ҳаликларнинг истиқомати ва келажагини унутиб, факат ўз манфаатини ўйлаб яшаетгани Соҳибқирон Амир Темурни шу йўналишда ҳарбий ҳаракатлар бошлашга мажбур қилган эди. Қолаверса, Эрон ва Хурросон, Шом ва Ироқда хукмдорлик қилиб келган чингизий Хулагу авлодлари Амир Темур тузган янги салтанатга бевосита ҳаф туддирар эди. Бу ҳафни бартараф этишга отланган Соҳибқирон 1401 йили Йилдирим Боязиднинг Кичик Осиёдаги кўшинлари билан тўқнашишинг мажбур бўлди.

Гап шундаки, Ироқ ва Шомдаги бекарор вазиятдан фойдаланиб қолмоқчи бўлган усмонли турк кўшинлари ҳам шимолдан бу ўлкаларни бир-бир босиб келаётган эди. Ўз рақибидан тезроқ ва илдамроқ ҳаракат қилган Соҳибқирон тезроқ билан Ҳалаб, Дамашқ ва Бағдодни қўлга киритиди. Усмонлилар империяси чегараларига чиқди. Дунёдаги икки тенгисз куч ўртасида уларни айридиган фов колмади.

Икки буюк салтанат ўртасида чиқадиган кичкина низо ҳам катта уруш оловини ёқиши маълум бўлиб туради. Бирок Соҳибқирон ўз лашаки борадиган йўналишни кескин ўзгартиради. У усмонли турк империяси чегараларида турган улкан кўшин янги уруш бошланиши учун асосий сабаб эканини яхши англарди. Кўшинни бу йўналишдан четга буриш лозим эди. Қолаверса, мабодо, усмонлилар билан уруш келиб чиқадиган бўлса, лашак ортининг тинчлигини таъминлаш зарур эди. Шунинг учун у вазиятдан фойдаланиб қолмоқчи бўлган ва Соҳибқиронга душманлик ниятини кўрсатган Миср сultontoni Фалястинда турган кўшинлари томон юриш бошлайди ва уни тезлиқида тор-мор этади.

Бирок бу хукмдорлар билан олиб борилган ёзишмалар шундан дарак берадики, Амир Темур бу ислом мамлакатларига ўз хошини ва истагига қарши юришга отланган. Дин ва давлат манфаатлари, сиёсий вазият уни шунга мажбур қилган.

Амир Темурнинг усмонли турк сultontoni Йилдирим Боязидга қарши уруш бошлашини катта ҳаф остида қолган Европа давлатлари интизорлик билан кутарди, десак, муболага бўлмаса керак. Чунки шу уруш бошланадиган бўлса, бундан энг аввало насроний Европа давлатлари, хусусан, Византия катта манфаат кўради. Византия императори Мануил II Палеологнинг Константинополдаги волийси Иоанн VII ҳамда Генуя республикаси раҳбарлари Пера шахри яқинидаги Трапезунд императори иштироқида катта учрашув ташкил қилиб, унда Амир Темурнинг Боязидга қарши ҳарбий ҳаракатлар бошлашини сўраб элчилар восита чилигига мурожаатнома юборгани шу фикрнинг яққол тасдиғидир.

Соҳибқирон Амир Темурни бу урушга чақириш ва уни манфаатдор қилиб қўйиш учун улар ушбу учрашувда шу вақтга қадар усмонли туркларга тўлаб келган ўлпонларини Амир Темурга беришга рози эканликларини билдирадилар. Амир Темурнинг уларга жавоб хатидан шу нарса аён бўладики, бу таклиф унга маъкъул келган. Бироқ Соҳибқирон мактуби бўйруқ оҳангидаги ёзилгани у Европа манфаатларини сира ўйламаётганини ҳам кўрсатади.

Маълумот ўрнида шуни айтиб ўтиш зарурки, Амир Темур салтанатида диний бағрикенглик қоидаларига ҳам амал қилинарди. Яъни, китобий динларга мансуб қавмлар ислом ҳукмронлигини тан олса ва шариатда белгилаб берилган мезонлардан чикмаса, уларга яшаш ва иқтисодий фаолият олиб бориш, ўз диний маросимларини

амалга ошириш ҳуқуқлари кафолатланган эди. Жумладан, Султония шахрида шарқдаги насронийларнинг раҳнамоси – архиепископи ҳам фаолият кўрсатар эди. Соҳибқирон Амир Темур Генуя ва Венецияга элчи юбораётганида элчилликкуйни шу архиепископ Иоанн Галонифонтибусни тайинлагани ҳам бежиз эмас.

Ҳар ҳолда, Амир Темурнинг бизгача италян тилига таржими шаклида етиб келган мактубидан маълум бўладики, у Константинопол греклари ва Ірапезунд ҳукмдорига усмонлиларга қарши урушда фойдаланиш учун 20 та кема ажратиларини буюрган. Шунингдек, Франция кироли Карл VI Валуа (1380-1422) ҳам Амир Темур билан иттифоқ тузишдан манфаатдор эди. Бироқ Амир Темур ўз мактубида Франция билан иттифоқ тузиш масаласини тилга олмайди, факат савдо алоқаларини ривожлантириш борасида таклифлар билдиради.

Амир Темур Карл VIга юборган иккичи мактубида усмонли султони Боязид устидан қўлган ғалабасини маълум килиб, яна бир марта ўзаро савдо муносабатларини ривожлантириш ҳақида истик бўйдирган. Франция кироли ҳам жавоб мактубида икки тарафлами тижорат муносабатлари ривожланишини кўллаб-куватлашини ёзган.

Айни мактублар мутолаасидан Соҳибқирон Амир Темур ўзининг дипломатиясида Шарқ, айниска, ўз тажрибасидан келиб чиқиб, бошқа қадрият ва анъаналарнинг вакиллари бўлган Европа ҳукмдорлари билан сиёсат олиб боргани маълум бўлади.

Европанинг бошқа ҳукмдорлари, жумладан, Испания кироли ҳам Амир Темур билан яқин бўлишни истаб, 1402 йили унинг саройига элчилари Пайо де Сотомайор ва Эриан Санчес Палусуелоси юборади. Улар Соҳибқирон Амир Темурга Анқара яқинидаги учраб, икки туркий давлат муҳорабасидан сўнг ўз қиролларни номидан уни ғалаба билан муборакбод стадилар. Ўз навбатида Амир Темур ҳам Мадрид саройига ўз элчиларини юборади. Бунга жавобан Испания кироли Амир Темур хузурига Луи Гонсалес де Клавихо бошчилигида яна элчилар юборгани маълум, 1403 йили сентябрь ойida Клавихо элчиларнинг катта ҳайъати билан Самарқандга кириб келади ва йил давомида Соҳибқирон салтанати пойтахтида қолади. У 1406 йил 24 марта Испанияга қайтиб боргани маълум.

Амир Темур салтанатида ўрнатилган сиёсий барқарорлик иқтисодий ҳаёт ва ишлаб чиқариш кучларининг ривожланишига, ижтимоий муносабатларда табакалар ўртасидаги кескинликнинг камайишига олиб келиб, ўз навбатида, маданий ва маънавий ҳаётнинг тез ривожланишига туртки берди. Узоқ ийллар давом этган бу барқарорлик халқаро муносабатларни, айнича, савдо-сотиқни янги босқичларга кўтарди. Савдо йўлларида ҳаффизалик барқарор бўлиб, савдогарлар жони ва молининг эминлиги таъминланган эди.

Амир Темур Хитой билан ҳам кучли дипломатик алоқалар ўрнатиш тарафдори бўлган. Бу муносабатлар, айнича, 1368 йили Пекинда таҳт устига келган Мин сулоласининг вакиллари билан анча муваффакияти олиб борилган. Хитой солномаларининг маълумотларига қараганда, 1387 йили Соҳибқирон Амир Темур Мавлоно Ҳофиз бошчилигида катта бир элчилик ҳайъатини Хитойга юборган. Элчилар олиб борган 15 та от ва иккита туяни Амир Темурдан ҳада сифатида императорга тақдим қўлган. 1392 йилги элчилликда шундай ҳадялар қаторида турли матолар ҳам юборилган. 1394 йили Амир Темур Хитой императорига 200 от, кейинги элчилар билан эса яна мингта от юборгани Хитой солномаларида ёзиг қолдирилган. Бундай элчилликларга ҳадяларга жавобан Хитой императорлари ҳам Соҳибқирон Амир Темурга қимматбахо тошлар, матолар юборган.

Хитой элчилари 1395 йили Ах Чжижда ва Го Тези бошчилигида Соҳибқирон саройига келишган. Бироқ Амир Темур уларни факат 1397 йили қабул қиласи, холос. Хитойнинг элчилари Амир Темурдан Хитой учун ўлпон талаб қилгани туфайли ҳам Соҳибқирон уларга эътиборсиз қараган эди. Шунинг учун бўлса керак, қабул маросимида уларни исплан элчиларидан анча паст жойга ўтказганини де Клавихо хабар беради.

Амир Темур ўзининг ташки сиёсатида ислом қадриятлари, инсоний туй-фулар, жўмардлик фазилатларидан уйғун фойдаланган ҳолда иш олиб борган. Унинг берган сўзлари, вайдалари, онт ва аҳдлари ҳар доим бажарилган. Ўз навбатида, сўзида турмаган, эн ва халқка қарши иш олиб борган давлат аробоблари, масъул амандорларни назаридан қолдирилган, керак бўлгандага, жазо ҳам берган.

Соҳибқирон Амир Темур ўз замонасининг фарзанди сифатида ўша давр қадриятлари асосида ўзининг ички ва ташки сиёсатини, ҳарбий амалиётлар ва уруши ҳаракатларини олиб борган. Халқаро ҳуқуқ мезонлари шаклланмаган бир замонда Амир Темурнинг сиёсати ўрнак бўладиган даражада талқин қилинмоғи лозим. Ҳар ҳолда, ўз йилдан ортиқ давр ичидаги Амир Темур ва темурийлар асос соглган давлатда сиёсий барқарорлик ҳуқум сурғани иқтисодий ва маданий ҳаётнинг гуркираб яшнаши учун асосий омили бўлгани маълум. Турли ҳудудлар аҳолисининг осоишига умр кечириши, ишлаб чиқаришнинг ривожи, ҳунармандлик, савдо-сотиқ ва халқаро алоқаларнинг тарафкӣ топгани шундан дарак беради.

Юқорида қисқа келтирганимиз воқеалардан чиқадиган асосий хулоса шулки, сиёсий барқарорлик, фаровон ва тинч ҳаёт ҳар доим тараққиётнинг бош мезони ва асосий омили саналади.

